

**UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI
TEHNOLOGIE „GEORGE EMIL PALADE” DIN TÂRGU MUREȘ**

**ȘCOALA DOCTORALĂ DE LITERE, ȘTIINȚE UMANISTE ȘI APLICATE
DOMENIUL: ISTORIE**

**TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT**

Doctorand:

Titi-Vasile DĂLĂLĂU

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Cornel SIGMIREAN

TÂRGU MUREȘ

2022

**UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI
TEHNOLOGIE « GEORGE EMIL PALADE » DIN TÂRGU MUREȘ**

**ȘCOALA DOCTORALĂ DE LITERE, ȘTIINȚE UMANISTE ȘI APLICATE
DOMENIUL: ISTORIE**

**SUB LUPA IDEOLOGIEI: 23 AUGUST 1944 ÎN
ISTORIOGRAFIE, LITERATURĂ ȘI
CINEMATOGRAFIE**

Doctorand:

Titi-Vasile DĂLĂLĂU

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Cornel SIGMIREAN

TÂRGU MUREȘ

2022

CUPRINS

ARGUMENT

CAPITOLUL I. IDEOLOGIE ȘI UNIFORMIZARE: 23 AUGUST 1944 ÎN ISTORIOGRAFIA COMUNISTĂ

- 1.1. Intrarea în legalitate și asumarea meritelor: 1944-1947
- 1.2. De la „realizare sovietică” la „acțiune românească”: perioada 1948-1965
 - 1.2.1. O realizare sovietică
 - 1.2.2. O acțiune românească
- 1.3. Perioada ceaușistă: „insurecția” promovată la rangul de „revoluție” **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.3.1. Naționalismul și independența: reconversia valorilor lui 23 august 1944
 - 1.3.2. Totalitarismul și „insurecția” românească (anii 1970)
 - 1.3.3. Criza regimului ceaușist, cultul personalității și „revoluția antifascistă”
 - 1.3.4. Reabilitarea mareșalului Antonescu?
 - 1.3.5. Renegarea „marelui frate” de la Răsărit
- 1.4. Diversificarea interpretărilor: 23 august 1944 în istoriografia postcomunistă
 - 1.4.1. Comunism după comunist. Politică și istoriografie în democrație
 - 1.4.2. Un „23 august” necesar. Campania promonarhistă
 - 1.4.3. Regele ia atitudine
 - 1.4.4. „Trădarea” de la 23 august 1944. Reabilitarea mareșalului
 - 1.4.5. Democrație vs. totalitarism. Reabilitarea războiului împotriva Uniunii Sovietice
 - 1.4.6. Mareșalul și Holocaustul
 - 1.4.7. Contribuția emigranților români
 - 1.4.8. Pași spre depolitizare. Intensificarea atitudinilor neutre
 - 1.4.9. Istorici străini, despre 23 august 1944
- 1.5. „23 august 1944” în paginile revistei „Magazin istoric”

- 1.5.1. „Magazin istoric” în perioada comunistă
- 1.5.2. Mareșalul Antonescu în „Magazin istoric”
- 1.5.4. Un eveniment, sute de articole
- 1.5.5. Textele memorialistice
- 1.5.6. Comuniștii - „sufletul” luptelor antifasciste
- 1.5.7. Opinia străinilor despre 23 august 1944 și urmările internaționale
- 1.5.8. 23 august 1944 – încununare a faptelor istorice și început de epocă
- 1.5.9. Ultimul deceniu ceaușist: „Revoluția”; voința unanimă a poporului; 23 august 1944 și cultul personalității
- 1.5.10. Perioada postcomunistă
- 1.5.11. „Magazin istoric” și 23 august 1944 – concluzii

CAPITOLUL II. ISTORIE ȘI FICȚIUNE: 23 AUGUST 1944 ȘI LITERATURA

- 2.1. Elogiul Armatei Roșii (studii de caz – poezia lui A. Toma; *Negura* de E. Camilar)
- 2.2. O acțiune românească (studii de caz – *Străinul* de Titus Popovici; *Șoseaua Nordului* de Eugen Barbu)
- 2.3. Detașarea de Moscova. Naționalismul în literatură (studiu de caz: *Și a fost ora „H”*)
- 2.4. Recuperarea istoriei prin literatură (Studiu de caz: *Delirul* de Marin Preda)
- 2.5. Naționalismul și cultul personalității în literatură (studii de caz: *Romanul unei zile mari* de Corneliu Leu; *Viața și opera lui Tiron B.* de Dumitru Radu Popescu; *Dimineață pierdută* de Gabriela Adameșteanu)
- 2.6. Literatura în perioada comunistă - concluzii
- 2.7. Democrația. Pași spre o literatură dezideologizată (studii de caz: *Ianus* de E. Barbu; *Cartierul primăverii. Cap sau pajură* de T. Popovici; *Delirul*, vol. II de Șt. Dumitrescu; *Mihai I, ultimul rege al Românilor* de Tatiana Niculescu Bran; *Eugenia* de Lionel Duroy)
 - 2.7.1. „Ianus” și „mascarada” de la 23 august 1944
 - 2.7.2. Reconvertirea lui Titus Popovici și critica cultului personalității
 - 2.7.3. *Delirul II* – o reabilitare în toată regula
 - 2.7.4. Romanul non-ficțiune și omagiul adus Regelui
 - 2.7.5. Victoria împotriva antisemitismului - *Eugenia*

2.7.6. Literatura în perioada postcomunistă - concluzii

CAPITOLUL III. ÎNTRE ARTĂ ȘI PROPAGANDĂ: 23 AUGUST 1944 ȘI CINEMATOGRAFIA

3.1. Influența sovietică și realismul socialist în cinematografie

3.1.1. Sovieticii – camarazi de arme

3.3. Detașarea de Moscova

3.4. Cinematografia sub regimul Ceaușescu: ilegaliști omniprezenți, naționalism de tip comunist, cultul personalității

3.4.1. Perioada relativei liberalizări (1965-1971)

3.4.2. O explozie a filmelor despre 23 august

3.4.3. Cultul personalității în cinematografie

3.4.4. Deceniul opt – „epoca de aur” a filmelor de propagandă

3.4.5. Sfârșitul unei prietenii... sovieto-române

3.4.6. „Epoca de aur” a filmului despre 23 august 1944

3.4.7. Serialele lui 23 august

3.4.9. Deceniul nouă – regresul filmelor pe tema „23 august 1944”

3.4.10. Noul îngheț cultural – nimic nou pe frontul cinematografic

3.5. Cinematografia postcomunistă: dezideologizare, decădere, renaștere

3.6. Cinematografia actului de la 23 august 1944 - concluzii

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

Actul de la 23 august 1944 a fost unul dintre cele mai distorsionate evenimente din istoria românilor! În perioada 1944 – 1989, comuniștii i-au conferit virtuți legitimize. Era, practic, singurul eveniment important la care au participat și care putea fi instrumentat în acest sens. În rest, istoria Partidului Comunist era punctată doar de evenimente minore, cum ar fi atât de menționată (după 1948) grevă a muncitorilor de la Atelierele CFR Grivița din București din februarie 1933 sau unele acțiuni de protest împotriva fascismului și a războiului antisovietic, precum memoriul intelectualilor către mareșalul Ion Antonescu din 1 aprilie 1944 prin care 66 de intelectuali români au cerut ieșirea României din războiul contra Națiunilor Unite. Astfel, dintr-o serie restrânsă de realizări, 23 august 1944 a rămas singura opțiune istorică a Partidului Comunist (Muncitoresc) de a-și legitima puterea politică preluată în umbra blindatelor sovietice, instaurată complet la 30 decembrie 1947, odată cu abdicarea forțată a tânărului rege Mihai I.

Însă, comuniștii aveau o problemă importantă de rezolvat: contribuția lor la realizarea actului de la 23 august 1944 fusese minoră! Ei fuseseră acceptați în Blocul Național Democrat (creat în iunie 1944) doar pentru că reprezentau, în opinia reprezentanților partidelor „istorice”, o garanție în fața Uniunii Sovietice la eventualele tratative de pace. Ei nici măcar nu fuseseră prezenți la celebra audiență de la Palatul regal din București. Rezolvarea: 23 august 1944 a devenit cea mai importantă ficțiune autolegitimatoare a regimului comunist din România. Ziua de 23 august a fost propulsată la rangul suprem de zi națională a țării noastre, timp de jumătate de secol. De fapt, „întoarcerea armelor” împotriva Germaniei naziste a fost, probabil, cel mai falsificat eveniment din istoria contemporană a României. Propaganda i-a impus pe membrii Partidului Comunist din România drept principalii organizatori și îndeplinitori ai actului de la 23 august 1944. Falsificarea evenimentului se înscrie în tendința generală a istoricilor comuniști de a realiza o istorie confecționată, „croită” în funcție de necesitățile ideologice de moment. A luat naștere, astfel, o adevărată mitologie istorică cu rol legitimator, al cărui punct nodal a devenit tocmai actul de la 23 august 1944, eveniment prezentat ca fiind deschizător al unei noi epoci istorice. Totodată, reinterpretarea evenimentului s-a realizat nu doar prin potențarea rolului comuniștilor, ci și prin negarea contribuțiilor definitorii ale regelui Mihai I și ale liderilor partidelor „istorice” la îndeplinirea a ceea ce s-a numit în epocă, mai întâi „insurtecție”, iar mai spre finalul regimului comunist – „revoluție”. De fapt, Regele, Maniu, Brătianu și alții pur și simplu au fost ignorați de către istoricii de casă ai regimului comunist, ca și cum doar comuniștii s-ar fi gândit cu adevărat la înlăturarea de la putere a mareșalului Ion Antonescu și la necesitatea ieșirii României din războiul antisovietic. Actul de la 23 august 1944, „deschizător de nouă eră istorică”, trebuia să fie conceput, coordonat și implementat integral de către comuniști, deoarece doar astfel își îndeplinea rolul legitimator!

În decembrie 1989 regimul comunist a sucombat, sub greutatea propriilor himere economice, sociale și ideologice. Ziua de 23 august 1944 își pierde mult din prestigiul deținut anterior, mai ales că în anii 1990 exista și tendința de a anihila tot ce fusese promovat de fostul regim dictatorial. Fosta sărbătoare națională este retrogradată la nivelul de zi obișnuită de vară în calendarul gregorian.

În măsura în care România trecea, cu pași timizi, la o societate deschisă, democratică, unii istorici au încercat să recupereze, să reconstituie adevărata esență a titratului eveniment istoric. Din păcate, falsificările, detractările, interpretările partizane nu au dispărut odată cu fostul regim ceaușist. Rapid, evenimentul a fost repolitizat. Noile partidele politice, apărute încă din anul 1990, nu au vrut să se desprindă prea ușor de acest subiect și l-au instrumentat în interes de propagandă politică. Bătălia pentru noua formă de guvernământ a statului român democratic - republică sau monarhie - a complicat lucrurile. Susținătorii republicii și foști comuniști convertiți la naționaliști s-au folosit de „23 august 1944” pentru a condamna monarhia, arătând că lovitura de stat realizată de Rege a fost o trădare a intereselor naționale, având în vedere că mareșalul Ion Antonescu, spuneau aceștia, ar fi obținut condiții mai bune de armistițiu dacă era lăsat să-și termine misiunea istorică. În acest context, Ion Antonescu a fost propulsat la statutul de erou național, de patriot dedicat până la sacrificiul suprem intereselor patriei. Totodată, istoricii care-l proslăveau pe mareșalul Antonescu aruncau vina comunizării României pe autorii actului de la 23 august, în frunte cu Regele Mihai și liderul țărănist Iuliu Maniu.

Pe de altă parte, susținătorii monarhiei încercau să acrediteze ideea că actul de la 23 august 1944, înlăptuit în primul rând de Rege, a fost cea mai bună opțiune politică a momentului respectiv și că a fost o acțiune care a salvat țara de la invazia sovietică totală în condițiile în care, în ultimele luni ale celui de-al doilea război mondial, Armata Roșie a defilat prin Europa estică și centrală.

Indiferent de interesele politice de moment, după părerea noastră, actul de la 23 august 1944 cunoaște două metamorfoze principale în interpretarea istoriografică de după 1989: în primul rând, Partidul Comunist pierde rolul de principal organizator și înlăptuitor al ieșirii din alianța cu Germania nazistă; apoi, este recunoscut adevăratul rol al Regelui Mihai, cel de artizan principal al loviturii de stat. Însă, denigrarea Regelui, o constantă a istoriografiei comuniste, a continuat și în democrație: istorici cunoscuți, dintre care se remarcă mai ales Gheorghe Buzatu, s-au întrecut în a-l condamna pe Mihai I, considerând că acțiunea sa „pripită” din 23 august 1944 a aruncat România pe drumul sovietizării. Acești istorici par să uite sau ignoră faptul că și alte țări, cum ar fi Cehoslovacia sau Polonia, au avut aceeași soartă postbelică ca și România, deși în cazul lor nu poate fi vorba despre o „întoarcere a armelor”. Astăzi, este foarte clar că impunerea

regimului de tip bolșevic nu a fost rezultatul actului de la 23 august 1944, ci al înțelegerilor dintre marile puteri, exemplificativ fiind „Acordul procentajelor” din octombrie 1944.

Denumirea actului de la 23 august 1944 a suferit diferite metamorfoze, în funcție de reconsiderările ideologice. Mai întâi, în perioada 1944 – 1989, inițiativa a venit din partea reprezentanților regimului dictatorial: în 1944 – 1945, s-a folosit denumirea de „lovitură de stat” sau „de palat”; în perioada 1947 – 1955 - „eliberarea sovietică”; apoi, „insurecția armată” până spre 1980 când s-a stabilit varianta cea mai elaborată și, în același timp, cea mai îndepărtată de adevărul istoric - „revoluția de eliberare națională armată antifascistă și antiimperialistă” sau „revoluția română din august 1944”. La începutul anilor 1990, când istoriografia românească începea să se elibereze de dogmatismul ideologiei comuniste, evenimentul a primit titulatura de „actul de la 23 august 1944”. Nu au lipsit nici apelative precum „trădare națională” sau „pact cu sovieticii”, cu referire la autorii răsturnării guvernului Ion Antonescu. Alte interpretări prezentau cele întâmplate la Palatul regal din București drept „o răfuială personală”, în baza unor conflicte mai vechi, între Regele Mihai și mareșalul Antonescu. În prezent, s-a revenit la denumirea inițială de „lovitură de stat”, cea care exprimă realitatea fenomenului istoric.

Pe parcursul cercetării noastre am constatat că interpretarea actului de la 23 august 1944 a fost, de la început, mai degrabă un instrument de propagandă decât o metodă de lucru obiectivă specifică științei istorice. Importanța evenimentului a fost, mai ales în perioada comunistă, supralicitată. Această hiperbolizare a evenimentului a fost transpusă în operele lor de către intelectuali. Aceștia sunt definiți ca ocupând „spațiul legitimării”¹, iar talentul lor este esențial pentru orice conducere sau perioadă în care un mod de control simbolic-ideologic este important. De aceea, toate regimurile încearcă să pună stăpânire pe creațiile intelectualilor și să și le apropie ideologic. Mai ales sub regimul comunist, intelectualii au devenit propagandiști ai puterii totale, pe care au încercat să o legitimeze prin creațiile lor. În toate câmpurile culturii, de la cel istoric, până la cel literar și filosofic sau cel cinematografic reprezentarea actului de la 23 august 1944 a devenit un exercițiu de legitimare a regimului comunist, iar în timpul național-comunismului, după 1970, și un element de bază al cultului personalității dictatorului.

În prezentul studiu ne-am propus să analizăm, luând drept studiu de caz actul de la 23 august 1944, modalitatea în care câmpul gravitațional al propagandei a distorsionat operele intelectualilor – istorici, scriitori și cineaști. Ne-am propus, de asemenea, să urmărim cât de mult acești intelectuali s-au lăsat atrași pe noua orbită ideologică propusă de comuniști și cât de mult au contribuit la consolidarea acestei acesteia. Putem vorbi despre un front comun al intelectualilor din diferite domenii de activitate, în perioada comunistă? Un front al propagandei,

¹ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 65

susținut în comun atât de istorici, de scriitorii de literatură și de cinești? Analizând istoriografia actului de la 23 august 1944, operele literare și cinematografice, putem descoperi căile și măsura în care istoria, literatura și cinematografia se intersectează și se condiționează reciproc.

Ne-am propus, de asemenea, să analizăm contextul politic care a generat istoriografia, beletristica și cinematografia actului de la 23 august 1944. Am încercat să și periodizăm, să etapizăm modalitățile de reprezentare a celebrului eveniment. Nu în ultimul rând, am dorit să arătăm cum s-a văzut actul de la 23 august prin lupa ideologiei – care au fost interpretările conferite acestui eveniment, începând cu anul 1944 și până în prezent.

Actualitatea temei e ușor de constatat: atât timp cât va exista politică, va exista și propagandă. Iar atât timp cât propaganda va urmări scopuri politicianiste, adevărul din spatele evenimentelor va putea fi descoperit doar distrugând (evitând) lupa ideologiei. Obiectivizarea și profesionalizarea discursului istoric este singura soluție care ne ajută să ne apropiem, cât mai mult, de realitatea istorică. Și, doar astfel, putem evita manipulările, distorsionările și minciunile care, desigur, aduc doar non-valoare în activitatea oricărei grupări politice. Studiul „Sub lupa ideologiei: 23 august 1944 în istoriografie, literatură și cinematografie” este istoria unui fals istoric. Un fals folosit pentru a legitima o putere dictatorială!

Trebuie să recunoaștem că demersul nostru nu are pretenția de a fi unul exhaustiv! Tema abordată este extrem de vastă și ar fi imposibil de parcurs și de cuprins într-o lucrare unitară toate operele de istorie, de beletristică sau cinematografie care abordează actul de la 23 august 1944. Titlurile acestor opere pot fi numărate nu doar cu sutele, ci cu miile². Drumul spre textul final al tezei prezente a fost unul adeseori sinuos. Cel mai dificil a fost să identificăm operele literare și cinematografice relevante pentru tema propusă spre cercetare. În acest sens, ne-am folosit de o serie de lucrări de critică și istorie literară, respectiv critică și istorie a cinematografiei, de dicționare de literatură și cinematografie. În același timp, a fost un proces de cercetare „pură”: am citit cărțile, am urmărit filmele și doar astfel am putut să constatăm dacă se potrivește sau nu analizei noastre.

Originalitatea tezei noastre de doctorat constă în tratarea integrată a actului de la 23 august 1944 din trei perspective diferite – cea istoriografică, cea beletristică și cea cinematografică. Nu am întâlnit o altă lucrare care să propună o astfel de abordare.

² În 2008, istoricul Gheorghe Buzatu, în lucrarea intitulată *Antonescu, Hitler, Stalin* (Grupul Editorial Demiurg, Iași, 2008, p. 73), făcea următorul inventar, referindu-se doar la lucrările din domeniul istoriografiei: aproximativ 1000 de lucrări speciale referitoare la august 1944, publicate (în țară și străinătate) în cele șase decenii de după lovitura de stat; 1500 de cărți generale despre Al Doilea Război Mondial, dar cuprinzând referințe și aprecieri esențiale ori documente specifice despre 23 august 1944; studii și articole valorificate în revistele de specialitate (române și străine) – aproximativ 3000. Iar la acestea se adaugă alte câteva mii de articole de istorie locală.

Ca metode de cercetare am aplicat analiza și sinteza diferitelor tipuri de lucrări abordate (istoriografice, beletristice, cinematografice). Direcțiile de cercetare au mers pe mai multe paliere. Cercetarea cantitativă a implicat parcurgerea unei vaste bibliografii cu privire la momentul 23 august 1944, parcurgerea și identificarea operelor literare care abordează momentul 23 august 1944 și a operelor critice relevante, identificarea și vizionarea operelor cinematografice. Analiza documentară a însemnat în primul rând abordarea acelor documente relevante pentru înțelegerea contextului social-politic în care operele respective au luat naștere. Analiza textuală s-a axat pe semnificațiile textelor operelor literare, pe interpretarea unor replici, a unor idei. Interpretarea critică a fost aplicată atât în cazul lucrărilor de istorie, cât și în cazul textelor literare și a operelor cinematografice. De asemenea, cercetarea comparativă a presupus descoperirea conexiunilor și a intercondiționărilor existente între politică, istoriografie, literatură și cinematografie.

Prezenta teză de doctorat este structurată în trei capitole, fiecare cuprinzând mai multe subcapitole, la care se adaugă argumentul, concluziile și bibliografia utilizată.

Capitolul întâi, intitulat *Ideologie și uniformizare: 23 august 1944 în istoriografia comunistă* prezintă evoluția cronologică a interpretărilor date evenimentului istoric de către istoricii din România anilor 1944-1989, precum și contextul politic care a generat schimbările de semnificație ale titratului eveniment. Interpretarea actului de la 23 august 1944 sub regimul comunist a fost una dintre cele mai mari tentative de falsificare a istoriei noastre. În acest scop au fost cooptați, în primul rând istoricii, care prin natura meseriei lor, au primit misiunea de a legitima regimul impus prin intervenția directă a sovieticilor, prin fraudă, șantaj și crimă. Încă de la început, și pe toată perioada comunistă, interpretarea actului de la 23 august 1944 s-a realizat în funcție de necesitățile politice de moment și de poziția liderilor de la București în raport cu Moscova. Când au existat relații foarte strânse cu Uniunea Sovietică, când comunismul românesc se afla în fază incipientă și când Gheorghe Gheorghiu-Dej încerca prin discursul său politic să dea o mai mare legitimitate propriului regim prin apelul la istorie, este ușor observabilă sublinierea rolului precumpănitor al Uniunii Sovietice în înfăptuirea lui 23 august; în schimb, când regimul este aproape consolidat, în anii '60, atât Gheorghiu-Dej, cât și Nicolae Ceaușescu renunță în mare parte la elogiul făcut Uniunii Sovietice, pe care îl înlocuiesc cu enunțarea reușitelor comunismului în România. Aceste evoluții istoriografice corespund perioadelor istoriografiei românești din timpul comunismului. O clasificare a acestor perioade a propus-o istoricul Pompiliu Teodor³. Astfel, între 1944 și 1948 putem vorbi despre o perioadă de tranziție, dinspre democrație spre socialism. Urmează perioada dogmatică, între 1948 și 1959 – expresia stalinismului jdanovist, antinațional și manifest antioccidental. Între 1960 și 1974 a avut loc

³ Pompiliu Teodor, *op.cit.*, p. 223

perioada de revenire parțială la propriile valori naționale și de reluare a contactelor cu mediile istoriografice de peste hotare. Perioada 1974 – 1989 este cea a neodogmatismului național și a ruperii de propriile tradiții.

Se constată o evoluție a interpretărilor istoriografice atât de la perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej la cea în care Nicolae Ceaușescu a condus destinele țării, cât și în interiorul celor două mari perioade ale comunismului românesc (1948-1965, respectiv 1965 – 1989). Evoluția interpretărilor actului de la 23 august reflectă atitudinea conducerii de la București față de tendințele imperialiste ale Uniunii Sovietice. Astfel, dacă în perioada stalinismului românesc, 23 august este prezentat ca o eliberare a țării noastre de sub dominația nazistă de către glorioasa Armată Roșie, în etapa național-comunismului 23 august este privit ca o acțiune integral românească, realizată de Partidul Comunist Român. Diferitele subcapitole ale primului capitol vor detalia avaturile actului de la 23 august 1944 în perioada comunistă. Cel puțin o constantă se remarcă: celebrul act istoric - numit fie „eliberare sovietică”, fie „insurecție armată” sau „revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă” – a fost avut un puternic caracter legitimator, fiind evenimentul care a deschis calea regimului comunist. Istoricilor le-a fost atribuit rolul de propagandiști ai partidului și au fost nevoiți să transpună științific, în lucrările lor, indicațiile ideologice venite pe linie de partid. Totodată, în capitolul întâi, am inclus și un studiu de caz - am analizat modul în care actul de la 23 august a fost reflectat în revista „Magazin istoric”, una dintre cele mai influente reviste de popularizare a istoriei naționale în perioada ceaușistă. Astfel, putem observa modul în care publicul larg a avut acces la informațiile referitoare la actul de la 23 august 1944. În acest sens, am studiat toate numerele revistei, de la apariția sa în anul 1967 și până în prezent.

Referitor la istoriografia comunistă a actului de la 23 august 1944 putem trage următoarea concluzie: în ciuda unei evoluții a interpretărilor pe parcursul deceniilor comuniste, putem observa o constantă în toată perioada 1948 – 1989 și anume - instrumentalizarea actului de la 23 august 1944 în sens propagandistic și transformarea acestuia într-o justificare ideologică (în legitimarea) a acaparării puterii de către comuniști. Ideea de bază a istoricilor comuniști era că doar prin „insurecția” de la 23 august 1944 poporul român s-a putut elibera de dominația fascistă și a putut păși pe calea progresului politic și social reprezentat de regimul comunist. Actul de la 23 august 1944 era caracterizat în mod absolut pozitiv. Nicio părere istoriografică nu contesta necesitatea arestării mareșalului și justetea întoarcerii armelor împotriva fostului aliat nazist. Pe toată perioada comunistă istoricii au fost obligați să respecte indicațiile venite pe linia de partid și astfel cercetările valoroase au fost rare. Trebuie, însă, remarcat că unii cercetători au fost adevărate exemple de curaj și demnitate – în anii ceaușismului au existat și istorici care au păstrat ridicată flamura profesionalismului, chiar dacă cei mai mulți din istoricii „neangajați

politic” au basculat „între un profesionalism adesea mărginit și conformismul politic de rigoare”, mai ales în anii 1980 când regimul a pierdut contactul cu realitatea și nu mai era capabil să-și impună pretutindeni discursul legitimant, totalitar⁴. Totuși, în preajma revoluției anticomuniste din decembrie 1989, istoriografia română se afla într-un blocaj în privința posibilităților de a interpreta obiectiv actului de la 23 august 1944, în ciuda numeroaselor materiale documentare publicate în volume în ultimii ani ai perioadei ceaușiste, materiale care puteau genera noi interpretări istoriografice dacă regimul nu ar fi impus o viziune unilaterală asupra evenimentului care aducea legitimitate regimului comunist.

Prăbușirea regimului comunist în decembrie 1989 a însemnat deschiderea unui nou capitol al istoriografiei românești. Caracteristica principală este pluralismul opiniilor istoriografice. Cel puțin teoretic, după căderea regimului comunist, istoricii români au putut analiza necenzurat schimbarea de alianță a României din 23 august 1944. Se poate observa o nuanțare puternică a opiniilor istorice. Numeroase cărți și articole au descris în mod obiectiv participarea la actul de înlăturare a mareșalului a unor personalități istorice precum: Regele Mihai I, liderii politici Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, Constantin Titel Petrescu și Lucrețiu Pătrășcanu care, împreună cu numeroși diplomați și militari, au ales soluția care li se părea optimă în acel moment deoarece scoteau țara dintr-un război care nu mai părea să aibă nicio șansă de izbândă și, în plus, se deschidea posibilitatea recuperării Transilvaniei. Pe de altă parte, istoricii au evidențiat adevărata contribuție a Partidul Comunist Român la înfăptuirea actului de la 23 august 1944: rolul comuniștilor a fost minor, având în vedere că în august 1944 partidul era unul marginal (avea sub 1.000 de membri), iar comuniștii au fost acceptați în alianța antiantonesciană doar fiindcă regele și partidele istorice au văzut în ei un posibil canal de negocieri cu sovieticii. Mitologia comunistă care proclama supremația comunistă în plănuirea și înfăptuirea actului de la 23 august 1944 își pierde viabilitatea după revoluția anticomunistă.

Totuși, „istoria nu are cum să se izoleze de societate, de ideologii și de politică”⁵. În societatea românească s-a impus pluralismul politic prin reînființarea partidelor istorice, precum și prin apariția unora noi, care, prin programele lor, au cristalizat viitoarele orientări ce vor înrâuri dezvoltarea istoriografiei⁶. De aceea, și după 1989, majoritatea opiniilor istoriografice despre 23 august 1944 au izvorât din „jocul” politic. În anii '90, 23 august ca mit fondator a rămas o realitate vie. Imediat după revoluție s-au conturat două orientări în istoriografia actului de la 23 august 1944. Una era cea care susținea necesitatea loviturii de stat, în acest sens rolul regelui Mihai și a celorlalți colaboratori ai săi fiind apreciat ca pozitiv. A doua orientare era cea

⁴ Alexandru Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Institutul European, Iași, 2000, p. 87-88

⁵ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 14

⁶ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 278

care îl preamărea pe mareșalul Ion Antonescu, prezentat ca o personalitate aproape perfectă, chiar un martir care și-a dat viața pentru recuperarea teritoriilor pierdute în 1940 și pentru încercarea de a stăvili intrarea țării noastre sub influența mării puteri comuniste de la Răsărit. În acest caz, regele, colaboratorii săi, liderii partidelor tradiționale sunt criticați, sunt acuzați de trădare deoarece prin acțiunea lor de a-l aresta pe conducătorul țării ar fi aruncat România în ghearele Uniunii Sovietice, ar fi obținut condiții mai proaste de armistițiu decât obținuse mareșalul și ar fi deschis calea comunizării României. Apărarea mareșalului Ion Antonescu sublimează unica grijă pentru interesul național și îndepărtează caracterul fascist al concepției sale în privința patriotismului. Rămâne imaginea unui om izolat și trădat în momentul în care el se străduia să obțină mai mult pentru România, așa cum n-au făcut-o organizatorii loviturii de stat, care au mers până la a colabora cu sovieticii și Partidul Comunist.

Capitolul al doilea - *Istorie și ficțiune: 23 august 1944 și literatura* - abordează principalele opere literare care au avut ca punct de inspirație subiectul 23 august 1944. În acest sens am analizat peste 40 de volume de literatură. În perioada comunistă „insurecția armată”, devenită zi națională, a fost prezentă în numeroase creații literare, majoritatea foarte ideologizate. Haralamb Zincă și Corneliu Leu sunt exemplele clasice de scriitori care au ficționalizat actul de la 23 august sub imperativul realismului socialist și al preceptelor istoriografiei comuniste. Cenzura impunea limitele între care scriitorii își puteau construi universul ficțional. O primă creație care ieșea din tiparele comuniste a fost romanul „Delirul” publicat în 1975 de Marin Preda, despre care s-a afirmat, în perioada postcomunistă, că a fost o încercare de reabilitare a Mareșalului Antonescu, prezentat, pentru prima dată după execuția sa, dintr-o perspectivă mai luminoasă. Pentru a înțelege mai bine contextul cultural-literar și perioadele de evoluție a literaturii, foarte utile au fost lucrările unor critici și istorici literari precum Nicolae Manolescu, Eugen Negrici, Ana Selejan și Cristian Sandache.

Scriitorii români au transformat actul de la 23 august 1944 într-o temă importantă a literaturii românești din perioada comunistă, chiar dacă nu a ocupat un loc la fel de consistent ca în istoriografie. În general, scriitorii au reflectat în operele lor viziunea oficială asupra „insurecției armate”. Mai întâi, în primii ani ai regimului Gheorghiu-Dej, „insurecția” a fost privită ca o „eliberare sovietică” a României din gheara nazistă, datorată Armatei Roșii. Apoi, spre finalul acestui regim, după retragerea trupelor sovietice din România, când suflul naționalist prinde putere și detașarea de Moscova începe să se facă simțită, „insurecția armată” a devenit o acțiune românească, aflată, desigur, sub organizarea Partidului Comunist (ceea ce corespundea tendințelor Partidului Muncitoresc Român de a-și legitima existența la guvernare printr-o anumită distanțare față de Moscova). În timpul lui Nicolae Ceaușescu actul de la 23 august 1944 devine, în cele din urmă, o „revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și

antiimperialistă”, care includea în sine și germenii cultului personalității, căci, în istoriografia comunistă (a deceniului opt și, mai ales, a deceniului nouă din secolul XX) consecința cea mai importantă a acestui act istoric avea să fie tocmai impunerea regimul Ceașescu – considerat culmea dezvoltării și independenței națiunii române.

În perioada comunistă, scriitorii români au valorificat contextul zilei de 23 august 1944, când România „a întors armele” împotriva Germaniei naziste, preluând din istoriografie viziunea asupra evenimentului: o victorie a comuniștilor ilegaliști (inteligenti, curajoși și dedicați până la moarte cauzei „nobile” de a construi o lume nouă) asupra fasciștilor care dețineau puterea și care subordonaseră țara intereselor naziste. În general, proza celui de-al doilea război mondial a fost impregnată de cerințele ideologice. Axul central al „războiului românesc” era actul de la 23 august 1944, care separa campania estică, dezastruoasă, criminală și nedorită de populație, de cea vestică, eroică, de recuperare a onoarei militare, în care soldații români au luptat alături de vitejii soldați ai Armatei Roșii. O serie de scriitori au ficționalizat celebrul act istoric, mai ales în romane de spionaj, caracteristice fiind romanele lui Haralamb Zincă din seria deschisă prin romanul-document *Și a fost ora „H”* (1971).

Modificările liniilor directoare ale propagandei de partid, apărute în jumătatea de secol în care comuniștii au fost la putere (impuse în funcție de evoluția relațiilor cu Uniunea Sovietică), s-au reflectat și în cadrul literaturii românești istorice.

Scriitorii furnizau cititorilor (asemenea istoricilor) o versiune alterată despre „insurecția armată”, în care rolul Partidului Comunist Român era supradimensionat. Comuniștii, care jucaseră un rol minor în arestarea mareșalului Ion Antonescu și în privința „întoarcerii armelor” împotriva Germaniei naziste, sunt prezentați ca principalii organizatori și îndeplinitori ai ceea ce ei numeau, prin anii ’80, cu totul exagerat și neconform realității istorice, „revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă”. Răspunderea scriitorilor în fața istoriei este cu atât mai mare cu cât literatura este mai accesibilă publicului larg decât scrierile istorice. Mai degrabă omul de rând citește un roman cu temă istorică decât un tratat de istorie.

Revoluția din decembrie 1989 a zdrobit cătușele cenzurii. Scriitorii au putut crea liber, având acum drept instanță superioară de control asupra creației doar propria conștiință. Actul de la 23 august 1944 a rămas, în continuare, un eveniment istoric foarte politizat, mai ales în anii ’90, în cadrul disputei monarhie – republică sau naționalism – europenism. În literatură, 23 august 1944 a rămas un subiect atractiv, chiar dacă și-a pierdut din prestigiul pe care îl avea înainte de 1990. Totuși, mai mulți scriitori au demonstrat că lovitura de stat din 1944 poate fi în continuare, un punct de interes în construcția operelor literare. Iar modul în care actul de la 23 august a fost reflectat în literatura postdecembristă reflectă noile interpretări asupra

evenimentului, dar ne amintesc și de disputele istoriografice care încă nu și-au găsit o rezolvare unanim acceptată.

Remarcabil este că nici după 1989, cu toată libertatea câștigată brusc de scriitori, literatura românească nu a reușit să ofere un „roman al comunismului românesc” și nici măcar un „roman al celui de-al doilea război mondial”. După 1989, frecvența operelor literare care au abordat actul de la 23 august 1944 s-a redus, având în vedere intrarea evenimentului într-un con de umbră. Însă, subiectul 23 august rămâne în continuare „activ” în literatură. În orice caz, mult mai puțin prezent decât în istoriografie, unde, după 1989, subiectul a intrat într-o nouă etapă a dezbaterilor istoriografice. Dacă în perioada comunistă, părerile istoricilor referitoare la actul de la 23 august trebuiau să țină cont de propaganda de partid, în democrație opiniile s-au diversificat. Aceasta nu înseamnă că au devenit imune la ingerințele politice. În continuare politicul a influențat dezbaterile. Ceea ce s-a schimbat în mod evident a fost „reducerea” substanțială a rolului jucat de Partidul Comunist Român în lovitura de stat. Însă, s-a iscat o intensă dispută asupra necesității actului de la 23 august 1944. Pe de o parte, tabăra republicană l-a acuzat pe Regele Mihai și pe susținătorii săi de trădare a intereselor României, considerând că prin înlăturarea mareșalului, țara a fost cedată sovieticilor și s-au pierdut șansele încheierii unui armistițiu favorabil românilor. În această tabără pot fi incluși și ultranaționaliștii, care au început o intensă campanie de reabilitare a mareșalului Ion Antonescu, considerat erou național, patriot incoruptibil, sacrificat pe altarul țării în numele unor interese străine. De cealaltă parte, s-au situat susținătorii reinstaurării monarhiei, care, desigur, considerau acțiunea patronată de Regele Mihai I ca singura variantă viabilă pentru România de a ieși onorabil din război. Cu timpul au început să apară și păreri neutre, care au obiectivat discursul istoriografic referitor la momentul 23 august 1944, startul fiind dat de istoricul englez Dennis Deletant.

Capitolul al treilea, intitulat *Între artă și propagandă: 23 august 1944 și cinematografia*, analizează modul în care „insurecția” a fost transpusă în filmele de lungmetraj din perioada comunistă, dar și din cea postcomunistă. Am vizionat și analizat, în acest sens, peste 40 de filme de lungmetraj, dintre care cele mai reprezentative le considerăm a fi *Valurile Dunării* (1959, r. Liviu Ciulei), *Străinul* (1964, r. Mihai Iacob), *Serata* (1971, r. Malvina Urșianu), *Atunci i-am condamnat pe toți la moarte* (1971, r. Sergiu Nicolaescu) și *Duios Anastasia trecea* (1979 r. Alexandru Tatos). Cinematografia comunistă se dovedește a fi fost cel mai important domeniu al propagandei, atât prin valoarea sumelor investite de către partidul-stat, cât și prin numărul de spectatori care vizionau filmele românești în cinematografe sau prin impactul pe care filmele îl au în ceea ce privește manipularea maselor populare. Alături de istoricii și scriitorii români, cineasții au contribuit la consolidarea regimului comunist din România, au acceptat să promoveze doctrina comunistă prin intermediul operelor lor, fiind sensibili la schimbările

ideologice promovate de Partidul Comunist Român. Modificările în sistemul de opțiuni al propagandei de partid (survenite în funcție de evoluția relațiilor cu Uniunea Sovietică) pot fi observate și în cadrul operelor cinematografice.

Actul de la 23 august 1944 (inclusiv rezistența anticapitalistă și antifascistă a comuniștilor ilegaliști), act legitimator al construcției socialismului, nu putea lipsi dintre temele de propagandă ale cinematografeiei comuniste. Alte teme predilecte erau: depistarea și anihilarea spionilor infiltrați din Apus; închiaburirea, îmburghezirea unor membrii ai noii conduceri, stopată la timp de comuniștii cinstiți și responsabili; colectivizarea agriculturii; individualismul sortit eșecului în fața muncii și vieții în colectiv; părăsirea țării pentru Occident – o trădare iresponsabilă. Aproximativ 60 de filme (aproape 11% din producția cinematografică a perioadei comuniste și 27% dintre filmele cu caracter propagandistice, politic) au fost produse având ca temă lupta comuniștilor în ilegalitate, actul de la 23 august sau perioada imediat următoare, începând cu *Nepoții gornistului* (1953) și sfârșind cu *Pădurea de fagi* și *A doua variantă* (ambele au avut premiera în 1987). Filmele realizate în jurul celebrei „insurecții” legitimizează a regimului comunist construiesc o istorie contrafăcută⁷, menită să furnizeze legitimitate partidului unic dictatorial, ajuns la putere prin fraudă, șantaj și mai ales prin susținerea venită dinspre Moscova. Preluând informațiile falsificate de istoriografia comunistă referitoare la înlăturarea regimului mareșalului Ion Antonescu, cineaștii au deformat cu sânge rece, în zeci de filme de lungmetraj, actul de la 23 august 1944: Regele Mihai, șefii partidelor istorice (în primul rând Iuliu Maniu și Dinu Brătianu), ofițeri de rang înalt ai armatei nu apar deloc sau joacă roluri secundare, în timp ce ilegaliștii comuniști sunt prezentați ca unici inițiatori, organizatori și conducători ai „insurecției” din 1944. Aceștia sunt înțelepți, vizionari și curajoși, iar sacrificiul lor de sânge în lupta împotriva dușmanului fascist le garantează dreptul de a conduce țara pe calea „democratizării”, a egalității și a prosperității.

Prin exemplul filmelor despre „23 august 1944” putem constata modul în care mulți regizori și scenariști au intrat în „hora ideologică” a partidului, au devenit promotori ai idealurilor socialiste, inspirându-se în creația lor din mitologia comunistă ridicată la rangul de adevăr unic. Dintre regizori îi amintim pe: Sergiu Nicolaescu, Liviu Ciulei, Mihai Iacob, Iulian Mihu, Mircea Mureșan, Dan Pița, Alexandru Tatos, Andrei Blaier, Mihai Constantinescu, Dinu Cocea, Doru Năstase, Dinu Tănase, Cristina Nichituș. Iar dintre scenariști pot fi menționați mai ales: Titus Popovici, Francisc Munteanu, Eugen Barbu, Marin Preda, Horia Lovinescu, Mihai

⁷ „Este cea mai amplă operațiune de falsificare propagandistică întreprinsă într-un domeniu al artei în comunismul românesc. Numărul imens, în raport cu dimensiunile cinematografeiei noastre, de filme cu ilegaliști conturează o rezistență antifascistă și anticapitalistă de proporțiile unui război civil. Pare că divizii întregi de români idealști, în special tineri, dedicați clasei muncitoare în alianță cu țărănimea patriei sabotau o dată la câteva zile „mașina de război hitleristă” și dictatura antonesciană, având în minte, ca far călăuzitor, viitorul comunist al României”, arată Cristian Tudor Popescu, *op.cit.*, p. 281-282

Opriș, Aurel Mihale, Ioan Grigorescu. Dintre actorii celebrii care au susținut prin prestațiile lor adeseori remarcabile promovarea unei viziuni unilaterale asupra realității pot fi menționați: Liviu Ciulei, Toma Caragiu, Gheorghe Dinică, Amza Pellea, Sergiu Nicolaescu, Florin Piersic, Jean Constantin, Ștefan Iordache, Iurie Darie, Ilarion Ciobanu, Mircea Albulescu, Colea Răutu și alții. De fapt, tocmai prin prestațiile lor de calitate, actorii au mai salvat cât se putea din aceste filme. Dar, în același timp, au făcut propaganda mai vandabilă...

Cu toate acestea, cinematografia românească a produs și opere cinematografice viabile artistic până în prezent și a dat cineaști și actori apreciați de publicul avizat pentru prestația lor de înaltă calitate artistică. Au existat chiar și regizori și scenariști care au încercat cu persistență să învingă cenzura, să poată să-și impună propria viziune (nu cea sugerată de ideologii de serviciu) și chiar au produs filme curajoase, neagreate de sistemul comunist, care adeseori au fost interzise de la difuzare. Un alt aspect de apreciat este că, totuși, cineaștii nici nu au dovedit tragere de inimă în promovarea ideologiei și a mitologiei comuniste. Ziaristul și criticul de film Cristian Tudor-Popescu arată că cineaștii români comuniști au produs doar cinci pelicule de propagandă convingătoare artistic – *Valurile Dunării*, *Setea*, *Duminică la ora 6*, *Puterea și adevărul*, *Zidul*⁸. Dacă sunt doar cinci e discutabil! Am mai adăuga din seria filmelor de propagandă despre „23 august 1944” cel puțin și următoarele pelicule: *Atunci i-am condamnat pe toți la moarte*, *Duios*, *Anastasia trecea*, *Serata*. Totuși, numărul redus al filmelor de propagandă viabile artistic pare a fi un punct roșu pentru cineaști, deoarece aceștia nu au adus o contribuție semnificativă la a-i face pe români să simpatizeze comunismul. În același timp, nu putem să nu remarcăm că cineaștii români au încercat să promoveze comunismul nu prin virtualele sale calități, ci prin opoziție cu regimul burghez, atât de demonizat de către ideologia comunistă. Astfel, chiar dacă cineaștii nu au reușit să transmită românilor iubirea față de idealurile comuniste, ei au reușit să transmită ura – ura față de intelectuali, față de burghezi, față de bogați, față de străinii prezentați ca veșnici inamici...

Concluzionând, putem afirma că în perioada comunistă rațiunea comercială a produselor culturale (literatură, filme) era subordonată imperativelor ideologice impuse de la nivel central. Elitelor culturale le era negată libertatea de creație, fiind asimilați corpului de activiști de partid. Acestea aveau sarcina de a contribui, prin mijloacele specifice artiștilor, la efortul comun de construcție a statului socialist. Actul de la 23 august 1944, prin evoluția interpretărilor sale în literatură și cinematografie, devine un simbol al obedienței cu care elitele culturale au acceptat să devină promotori ai unei mitologii comuniste argumentate științific de istoricii de casă ai regimului, la indicațiile prețioase ale conducerii de partid, o mitologie al cărui sens legitimator își avea rădăcinile tocmai în celebra „insurecție” din august 1944.

⁸ *Ibidem*, p. 286-287

„Cazul românesc e unic prin consecvența și amplexarea cu care s-a urmărit direcția filmului istoric, în tentativa de a se realiza un adevărat tratat de istorie vizuală”⁹, o epopee națională cinematografică. „Prin filmul istoric regimul s-a conectat direct la filonul legitimator al trecutului pentru a surmonta deficitul de încredere în soluțiile oferite de ideologia comunistă. Mitologia socioeconomică a primelor decenii ale regimului comunist este substituită de o mitologie națională dominată de un panteon laic de personalități istorico-mitice”¹⁰. Printre creatorii de prim rang ai filmului istoric trebuie să-i punem pe primele locuri pe Sergiu Nicolaescu și pe Titus Popovici – primului putându-i fi atribuit titlul de cel mai de succes regizor al genului filmului istoric, iar celui de-al doilea titlul de cel mai important scenarist al acestui gen.

În cele din urmă, regimul ceaușist, prin planificarea tematică, prin trecerea filmelor printr-un sistem de filtre ale cenzurii (de la casele de filme la conducerea C.C.E.S., apoi la Comisia ideologică a Comitetului Central, pentru ca în final să se ajungă, în cazuri excepționale, la însuși conducătorul suprem) a dus la blocajul instituțional al difuzării filmelor în ultima parte a anilor '80, a scăzut calitatea cinematografiei autohtone, dar în același timp a redus numărul de filme propagandiste, deoarece acestea erau tot mai riguros controlate și, astfel, mai des cenzurate sau amânate pentru corecturi, tăieri de scene sau adăugiri. Astfel, în ultimii doi ani și jumătate ai regimului comunist putem remarca o penurie de filme propagandistice și, în mod special, de filme pe tema „23 august 1944”.

După revoluția anticomunistă cinematografia românească a cunoscut transformări puternice, cauzate de două schimbări fundamentale: dezideologizarea discursului cinematografic și ieșirea cinematografului de sub oblăduirea statului, implicit intrarea celei de-a șaptea arte în jungla competitivității de tip capitalist.

În condiții de libertate a creației, temele cinematografice ale perioadei comuniste și-au pierdut valabilitatea și nu au mai prezentat niciun interes pentru cineaștii români. În acest context are loc și decăderea subiectului „23 august 1944”, suprasolicitat de cineaștii din perioada comunistă, chiar dacă actul istoric în sine nu fusese realizat de către reprezentanții P.C.d.R.

Totuși, după câțiva ani de „evitare” a celebrului act revoluționar (ultimul film despre 23 august 1944 fusese produs în 1987), în anul 1993 subiectul este reactivat de către un regizor care a avut o carieră impresionantă în perioada comunistă și care va dovedi o impresionantă eferescență creatoare și după revoluția anticomunistă – Sergiu Nicolaescu. Filmul se încadrează într-o perioadă istorică în care figura mareșalului Ion Antonescu a fost redescoperită, iar unii cercetători istorici (aflați sub influența unor cercuri politice cum ar fi cel din jurul Partidului

⁹ Bogdan Jitea, *Cinema în RSS*, Editura Polirom, 2021, p. 197

¹⁰ *Ibidem*

România Mare, condus de Vadim Tudor) au transformat personalitatea mareșalului într-un adevărat erou al neamului, un martir pus în aceeași galerie cu strămoși prestigioși care au luptat pentru libertatea neamului și întregirea lui.

Astfel, în 1993 era difuzat în cinematografele românești lungmetrajul *Începutul adevărului – Oglinda*¹¹, singurul film artistic referitor la actul de la 23 august 1944 purificat de dogmele comuniste.

După Revoluție, apar mai adesea documentare de scurt / lungmetraj, în contextul nou apărutei confruntări dintre susținătorii monarhiei și cei ai republicii democratice. Astfel, actul 23 august 1944 este evocat fie de monarhiști ca un moment definitoriu din cariera Regelui Mihai, prin care acesta salvează țara de la dezastrul militar în care o afundase mareșalul Ion Antonescu, fie ca un act de trădare a monarhului, care prin arestarea mareșalului, proclamat drept erou național de către naționaliști, aruncă țara pe mâna sovieticilor și ajută astfel la instaurarea regimului comunist în România.

După 2010, însă, interesul pentru interpretarea cinematografică a actului de la 23 august 1944 a dispărut complet. Aceasta nu înseamnă că „23 august” nu ar mai putea reveni pe marile ecrane. Un subiect încă fierbinte, un subiect controversat poate oricând să resuscite interesul spectatorilor din sălile de cinema și a telespectatorilor din fața micului ecran. Mai ales că, după 1989, „filmul comunismului românesc” încă nu s-a produs. Iar un „film al comunismului românesc” sau, de ce nu, un film al „României în cel de-Al Doilea Război Mondial”, ar putea aduce noi perspective cinematografice asupra disputei de opinii și de orgolii care s-a petrecut acum aproape opt decenii în celebrul Salon Galben din Casă Nouă din spatele Palatului Regal din București.

„23 august 1944” este axul central al celor trei capitole care alcătuiesc prezenta teză de doctorat. Parcurgând lucrarea se poate observa că a existat o interdependență între cele trei domenii ale culturii – istoriografia, literatura și cinematografia – în ceea ce privește abordarea actului istoric, mai ales în perioada comunistă, dar și în cea postcomunistă. Toate trei domenii au stat sub umbrela imperativelor propagandei, Partidul unic sugerând direcțiile de interpretare. Istoriografia a transpus aceste direcții în ceea ce am putea numi mitologia istorică a actului de la 23 august 1944. Literatura și cinematografia au preluat această mitologie și i-au dat o strălucire nesperată. Scriitorii și cineaștii, prin arta lor, căutată de publicul larg, au devenit propagandiști de primă importanță pentru regimul dictatorial, contribuind la difuzarea ideologiei comuniste. Apoi,

¹¹ *Începutul adevărului – Oglinda* (1993), r. Sergiu Nicolaescu, sc. Ioan Grigorescu și Sergiu Nicolaescu, cu: Ion Simie (Ion Antonescu), Andrei Vâlcu (regele Mihai), Ștefan Radof (Iuliu Maniu), Gheorghe Dinică (Mihai Antonescu), Șerban Ionescu (Lucrețiu Pătrășcanu), Dorel Vișan (Petru Groza), Virgil Andriescu (Gheorghiu-Dej), Vladimir Găitan (Dinu Brătianu), George Constantin (Vișinski), von Killinger (Vasile Boghiță), gen. Friessner (Sergiu Nicolaescu)

o interdependență clasică există și între literatură și cinematografie. Numeroase producții cinematografice sunt ecranizări mai mult sau mai puțin fidele a unor romane sau nuvele. Rareori, literatura a reușit să anticipeze anumite direcții de cercetare ale istoriografiei. Menționăm în acest sens, romanul *Delirul* (1975), de Marin Preda, care deschide calea reinterpretării perioadei în care Mareșalul Antonescu s-a aflat la conducerea statului, inclusiv prin prezentarea aproape pozitivă a Conducătorului, aspect de neimaginat până atunci. Abia după câțiva ani, în 1979, istoricul Aurică Simion publica lucrarea *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, o carte „revoluționară” în istoriografia „insurecției din august 1944”, deoarece prezenta contribuția partidelor istorice și a regelui Mihai la înfăptuirea loviturii de stat și arunca o nouă lumină asupra guvernării Mareșalului, prezentat ca un instaurator al ordinii și apărător al integrității teritoriale. Totuși, aceste „curajoase” încercări de „reabilitare” a Mareșalului sau de reinterpretare a „insurecției” nu puteau depăși anumite limite, considerate intangibile de ideologii-șefi: 23 august 1944 a rămas, în toată perioada comunistă, un eveniment istoric legitimator, organizat și realizat în primul rând de către comuniști.

În al treilea volum al monumentalei sale lucrări *O istorie mondială a comunismului. Încercare de investigație istorică*, apărută în limba română în anul 2020, la Editura Humanitas istoricul francez Thierry Wolton îi plasează pe intelectuali printre complicii care au favorizat consolidarea regimurilor comuniste, alături de liderii țărilor democratice (care s-au dovedit nepăsători față de soarta populațiilor victime), de bancherii, industriașii și oamenii de afaceri capitaliști (care, plini de lăcomie, au fost obsedați să cucerească noi piețe, perpetuând astfel economiile socialiste). Intelectualii au fost complici deoarece s-au lăsat orbiți de doctrină, au acceptat ca orgoliile să le fie gădilate de regimurile comuniste, au devenit beneficiarii unor avantaje materiale sau sociale, toate acestea făcându-i să închidă ochii și să ascundă adevărul despre ceea ce se întâmpla în spatele Cortinei de Fier, ajutând astfel la perpetuarea regimurilor comuniste.

Și în România comunistă, foarte mulți intelectuali români s-au aliat cu călăii comuniști (un exemplu de primă mărime este Mihail Sadoveanu, dar și Eusebiu Camilar, Tudor Arghezi, Camil Petrescu, Zaharia Stancu, Cezar Petrescu, Victor Eftimiu, Marin Preda, Mihai Beniuc ș.a.). Thierry Wolton le atribuie și intelectualilor rangul de criminali deoarece, prin prestigiul lor, aceștia au acoperit crimele comunismului, au ajutat omenirea să fie cu conștiința împăcată față de măsurile impuse de comuniști, fiind vinovați, la rândul lor, de crime „cu gândul”, „prin scris”, „prin intenție”, „prin sprijin”¹².

¹² Thierry Wolton, *O istorie mondială a comunismului: Încercare de investigație istorică, Volumul 3: Un adevăr mai rău decât orice minciună: Complicii*, Editura Humanitas, București, 2020, p. 18-19

Liderii comuniști au atribuit culturii un rolul de transformare a mentalităților, încercând să-și atragă de partea sa elitele culturale, cu scopul de a crea noua societate și noul cetățean socialist. Instaurarea monopolului comunist înseamnă atât uniformitatea opiniilor, cât și subordonarea totală a culturii intereselor propagandei și ideologiei oficiale. Partidul Comunist avea nevoie de intelectuali în cadrul strategiei sale de legitimare. Atragerea intelectualilor s-a realizat prin diferite metode. Una dintre acestea era coerciția. Cei care nu executau cerințele liderului suprem aveau de înfruntat numeroase vicisitudini, mergându-se de la retrogradarea din funcția deținută, ceea ce însemna implicit schimbarea locului de muncă, până la cele mai dure măsuri represive. Celor care treceau de partea sa, partidul le oferea recompense: locuri de muncă adecvate, sprijin financiar pentru scriitori și artiști, certitudinea publicării unor lucrări și accesul la serviciile medicale și magazinele partidului.

Alături de istorici, scriitorii români (prozatori, poeți și dramaturgi) și cineaștii au contribuit la consolidarea regimului comunist din România, au acceptat să promoveze doctrina comunistă prin intermediul operelor lor, fiind sensibili la schimbările ideologice promovate de Partidul Comunist. După cum afirmă criticul și istoricul literar Nicolae Manolescu, în esență, e vorba de instrumentalizarea artei, pusă deliberat în slujba ideologiei comuniste. În comunism, arta era obligată să convingă, să educe și să manipuleze¹³. Sau, după cum arăta Keith Hitchins, elita de partid a afirmat (de la bun început) cât se poate de limpede că principalul scop al literaturii și al artei era să contribuie la crearea noii societăți și a omului nou. Comuniștii le-au transmis scriitorilor și artiștilor că trebuiau să slujească nevoile societății contemporane, fiind angajați și plasându-se în avangarda proiectului de modernizare. Mesajul politic și social pe care îl conțineau operele lor trebuia să fie clar, să explice și să justifice programul partidului, iar personajele pozitive și negative, binele și răul, trebuiau să fie clar delimitate¹⁴.

Pornind de la aceste realități nu întotdeauna ușor de „digerat”, în prezentul studiu ne-am propus să analizăm modul în care istoriografia, literatura și cinematografia au fost „contaminate” de ideologia comunistă, luând ca studiu de caz istoricul act de la 23 august 1944.

Actul de la 23 august 1944 rămâne o poveste teribilă despre război și sacrificiu, decizii și interese politice, curaj și onoare. Dar, în primul rând 23 august este o poveste istorică cu prea multe interpretări. A studia modul în care a fost interpretat actul de la 23 august înseamnă a studia istoria unui fals istoric. „Întoarcerea armelor” deține tristul titlul de cel mai falsificat eveniment al istoriei României. În prezenta lucrare de doctorat, am analizat cum un act istoric curajos poate fi instrumentalizat și pus la dispoziția diferitelor regimuri politice.

¹³ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 892

¹⁴ Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, Editura Polirom, Iași, 2015, p. 280

Timp de aproape opt decenii s-au strâns mii și mii de pagini prin care istorici și scriitori au analizat, dar mai ales au interpretat după propriile credințe politice și chiar au falsificat preliminarile, desfășurarea și consecințele titratei zile în care mareșalul Antonescu a fost arestat și despre care s-a afirmat că dus la scurtarea celui de-al doilea război mondial cu aproximativ jumătate de an.

Prezenta teză de doctorat este alcătuită din trei mari capitole, care evidențiază contribuția istoricilor, a scriitorilor de literatură și a cineaștilor la interpretarea actului de la 23 august, precum și la diseminarea acestuia în rândul populației din țara noastră. O constatare amară se impune: intelectualitatea umanistă a fost cointeressată în procesul de falsificare și de interpretare partinică a evenimentului, mai ales înainte de 1990, dar și după revoluția anticomunistă, într-o mai mică măsură. Istoriografia, literatura și cinematografia au devenit ramuri principale ale propagandei, căi prin care Partidul Comunist a transpus în casele, în mintea și în inimile românilor ideologia comunistă și, în mod special, mitologia construită în jurul celebrei „insurecții” de la „hotar de epoci istorice”.

Principala concluzie referitoare la istoriografia comunistă este că aceasta a transformat actul de la 23 august 1944 într-o armă ideologică prin intermediul căreia s-a contribuit la legitimarea regimului comunist. În acest sens, încă din 1944, comuniștii și-au asumat toate meritele referitoare la răsturnarea dictaturii antonesciene.

O a doua constatare este că interpretarea actului de la 23 august 1944 în perioada comunistă s-a realizat în funcție de necesitățile politice de moment și de poziția liderilor de la București în raport cu Moscova. Caracteristica de bază a istoriografiei comuniste românești, până în 1962, a fost glorificarea poporului rus, a victoriilor militare ale armatei sovietice, a sistemului politic și social al U.R.S.S. Apoi, accentul s-a deplasat pe contribuția românească, mai exact pe contribuția Partidului Comunist, la ceea ce s-a numit „insurecția” sau „revoluția” din august 1944. În cele din urmă, evenimentul istoric a fost atât de pervertit încât a devenit un element în procesul de glorificare al liderului suprem de la București. Istorici, scriitori și cineaști trebuiau să „difuzeze”, prin operele lor, interpretările propuse de documentele de partid sau de discursurile liderilor de partid.

Odată cu anihilarea regimului comunist, s-a diminuat simțitor și interesul populației pentru ziua de 23 august. Mulți români își mai amintesc astăzi, cu amar, doar că, în perioada comunistă, fie pe caniculă, fie pe ploaie, erau obligați să participe la parade de mari proporții, închinare „celui mai iubit fiu al poporului”, cel care era în același timp și „părintele iubit al tuturor copiilor patriei”. Alții, își amintesc că mergeau la grătar, la mici și bere. Însă, puțini mai cunosc adevărata istorie a unui eveniment important, care a avut o contribuție în ceea ce privește

soarta celui de-al doilea război mondial, dar care nu a fost nicidecum „epocal”, așa cum l-au interpretat istoricii perioadei comuniste.

Totuși, și după revoluția anticomunistă, actul de la 23 august 1944 a continuat să fie interpretat în funcție de diferite interese politice de moment. În discuțiile referitoare la noua formă de guvernare a țării – monarhie – republică – care au fost foarte intense mai ales anii 1990, 23 august 1944 a redevenit repede un simbol de dispută, prin care naționaliștii și antimonarhiștii au purces la reabilitarea postumă a fostului dictator, mareșalul Ion Antonescu. În context, Regele Mihai a devenit un „trădător de țară și de neam”, fiind acuzat că a aruncat România pe mâinile comuniștilor.

În general, literatura și cinematografia au împrumutat din istoriografie interpretările actului de la 23 august. Regimul comunist s-a folosit de scriitori și cinești, realizând că aceștia, prin creațiile lor apreciate de public, deveneau cei mai buni propagandiști. Intelectualii au acceptat să promoveze ideologia oficială adeseori din oportunism, alteori din teama de a nu fi marginalizați, iar mai rar din convingere.

Din păcate, cele mai multe romane scrise în perioada comunistă și care abordează războiul mondial (inclusiv actul de la 23 august 1944) astăzi nu mai sunt viabile, toate fiind handicapate de pecetea ideologică, atât la nivel ideatic, cât și stilistic. Scriitorii au devenit agenți de prim rang ai propagandei de partid. Lucrările lor referitoare la actul de la 23 august, respectă, cel mai adesea, indicațiile venite dinspre istoriografia oficială. Literatura prezintă nenumărate exemple de ilegaliști curajoși și inteligenți care luptă pentru eliberarea României de sub dominația fascismului. Ei sunt eroii cărților actului de la 23 august.

Democrația a deschis calea spre o literatură dezideologizată. Au fost create premisele publicării unor opere literare referitoare la participarea României în al doilea război mondial care, eliberate de orice servituți propagandistice, să supraviețuiască testului timpului. Însă, după 1989, actul de la 23 august 1944 a decăzut ca subiect de literatură. În plus, puținii scriitori care l-au abordat nu au reușit să impună un roman definitoriu pentru implicarea României în al doilea război mondial.

La rândul ei, cinematografia românească din perioada comunistă a produs zeci de filme de propagandă care aveau ca punct central actul de la 23 august 1944. Cineștii au contribuit la transmiterea ideii că „insurecția armată” a însemnat sfârșitul vechiului regim burghez, sfârșitul nedreptăților și abuzurilor comise de vechea clasă politică (a partidelor istorice), dar, în același timp, „insurecția” a fost și începutul unei lumi noi, mai bune (cea comunistă), o lume în care muncitorii au pus mâna pe putere, o lume a prosperității și eficienței economice, științifice și politice.

Revoluția din 1989 a fost cântecul de prohod al cinematografiei actului de la 23 august 1944. Subiectul și-a pierdut resorturile ideologice și, după saturația din perioada comunistă, a ajuns să fie aproape complet ignorat de cineaști. Excepție fac unele documentare despre mareșalul Antonescu, precum și filmul *Oglinda* (1994), regizat de Sergiu Nicolaescu.

Noile probe documentare și interpretări din ultimii 10-20 de ani au făcut ca discursul istoriografic să se debaraseze de balastul propagandist comunist și de interpretările partinice din anii 1990. Istorici români și străini au început să publice lucrări mult mai obiective, care aruncă o lumină nouă asupra unui eveniment important, dar care a fost, până acum, supradimensionat. Astfel, în sfârșit, putem afirma că întrebări esențiale referitoare la ceea ce este astăzi considerată a fi fost o lovitură de stat își pot găsi sau își vor putea găsi în curând răspunsuri generate de o nouă perspectivă, la întrebări precum: cum putem califica evenimentul? Cine au fost inițiatorii și ce au urmărit aceștia? Care era cea mai bună cale de urmat în vara anului 1944? Actul de la 23 august a fost unul salvator sau se putea alege o strategie politică și militară mai bună? Mareșalul Antonescu dorea într-adevăr să încheie armistițiul? În ce condiții? De ce armata și ofițerii nu au reacționat la arestarea mareșalului Antonescu? Consecințele „întoarcerii armelor” au avut, într-adevăr un efect major asupra desfășurării fazei finale a celui de-al doilea război mondial?